

ADALÉKOK A SZÓVAL DISKURZUSJELÖLŐ TÖRTÉNETÉHEZ*

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

A diskurzusjelölőkkel foglalkozó magyar nyelvészeti munkák közt az utóbbi időben megjelentek a komplex megközelítést érvényesítő leírások (pl. Bakró-Nagy 2003; Dér 2005; Dömötör 2008; Schirm 2011), amelyek jelenkori szinkrón és diakrón szempontokat együttesen figyelembe vesznek. Tanulmányommal ehhez az irányvonalhoz kívánok csatlakozni a *szóval* történetének a bemutatásával. Azért esett erre az elemre a választásom, mert a *szóval*-ról a nyelvtörténeti munkák szinte semmit nem írnak, tehát még feltáratlan, mikortól és hogyan is használhatták ezt az elemet diskurzusjelölőként. A nyelv művelő írások egy részében azonban nagyfokú nyelvi megbélyegzés társul hozzá, ám az általam bemutatandó történeti adatok világosan igazolják, hogy az elem diskurzusjelölőként való alkalmazása nem tekinthető sem új keletű, sem pedig stigmatizálandó jelenségnek. A *szóval* ugyanis a történeti és jelenkori adatok szerint is széles használati körrel rendelkezik.

Dolgozatomban a diskurzusjelölők adat-problematikájának a bemutatása után a *szóval* történetével, majd jelenkori szinkrón státusával foglalkozom, bebizonyítván, hogy az elem sokkal többféle jelentésárnyalatban használatos, mint ahányat a szótárak és a kézikönyvek közölnek róla. Végezetül pedig napjaink egyik új internetes szövegtípusából, a 140 karakterre redukálódott Twitter üzenetekből hozok példákat a *szóval* egy sajátos használati körének a bemutatására.

2. A diskurzusjelölők adat-problematikája

A diskurzusjelölők diskurzusszegmenseket kötnek össze: diskurzusirányító szerepet rendelkeznek, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Nem szófaji, hanem funkcionális kategóriát alkotnak, így a szócsoport nehezen jellemezhető, hiszen erősen kontextusfüggő az értelmezésük, s mivel ugyanaz az elem az egyik szöveggörnyezetben diskurzusjelölő, a másikban viszont már nem, így nem is lehet kimerítő felsorolást adni róluk (részletesen l. Schirm 2011: 7–24).

Történeti szempontból vizsgálva a diskurzusjelölőket még több probléma adódik. Létrejöttüket tekintve megállapítható, hogy az eredetileg grammatikai vagy lexikális egységek elvesztették a korábbi propozicionális jelentésüket, és textuális, interperszonális funkciókra tettek szert (vö. Furkó 2007: 57). Ezt a folyamatot sokan grammatikalizációnak tartják, amelynek során a beszélői attitűdöket kódoló implikaturák konvencionálizálódnak. A változás során a pragmatikaibbá váló egységek egyre többféle funkcióban jelennek meg. Azonban a kontextus vizsgálatának a nehézségei miatt problematikus a grammatikalizációs

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

folyamat tettenérése, ugyanis a nyelvtörténeti adatok esetén a beszédhelyzet körülményeiről csupán közvetett, hiányos információink lehetnek. Problémát jelent továbbá az is, hogy a diskurzusjelölővé válás lehetséges okaira sem térnek ki az elemzések, vagyis annak a bemutatása marad el, hogy mi tette lehetővé a diskurzusjelölői használatot. A történeti adatok értelmezésénél ugyanis pótkompetencia-gondok merülnek fel, sokszor nem egyszerű végigkövetni az implikaturák konvencionalizálódását, és nehéz megadni a diskurzusjelölő használati körét. Ezt segitendő, a történeti szövegek adatai esetén nyelvhasználati tényezőket is érdemes figyelembe venni, így a diskurzusjelölővé válás okainak a megértéséhez a jelenkori nyelvhasználatot is hasznos segítségül hívni.

A *szóval* esetén az előbb felvázolt általános elméleti problémák mellett még nehezebb dolgom volt az elem diskurzusjelölői szerepének a megrajzolásakor, ugyanis a történeti nyelvtanok semmit sem írtak a szó kialakulásáról, s az etimológiai és nyelvtörténeti szótárak többségében sem szerepelt szócikként a szó, az értelmező szótárak pedig hiányosan és egysíkúan adták meg az elem jelentéseit, s csupán nyelvművelő munkákban találtam a *szóval*-ról néhány elítélő szót. Így a rendelkezésemre álló adatokból próbáltam felvázolni az elem alakulását. S mivel a diskurzusjelölők elsődlegesen az oralitáshoz kötődnek, ezért olyan anyagra volt szükségem, amely írott volta ellenére is tükrözi a beszéd jellegzetességeit. Így történeti korpuszként hitvitákat, pereket, régi dialógusokat és drámákat tanulmányoztam a Magyar Elektronikus Könyvtár (<http://mek.oszk.hu>) és a Magyar Történeti Korpusz (<http://www.nytud.hu/hhc>) anyagainak a segítségével. A diskurzusjelölők előszóbeli túlsúlya mellett a vizsgált források relevanciáját még tovább erősíti az ún. lentről jövő nyelvi változások elmélete is, amely szerint minél közelebb van egy szöveg a beszélt nyelvhez, annál hatékonyabban vizsgálhatjuk rajta a nyelvi változás kezdeti fázisait. A szó diskurzusjelölőként való jelenkori használatának a bemutatásához pedig a Magyar Nemzeti Szövegtár (<http://mnsz.nytud.hu>) és a Twitter (<http://www.twitter.com>) adatait használtam fel. Mielőtt a korpuszból származó, a *szóval* számos szerepkörét bemutató példákat ismertetem, nézzük meg, hogy a nyelvművelő munkák hogyan viszonyultak ehhez az elemhez.

3. A *szóval* a nyelvművelő munkákban

A *szóval* diskurzusjelölői használatát a nyelvművelő irodalom egy része stigmatizálta, s beszédttölteléknek, azaz kerülendőnek, pongyolának és funkció híján lévőnek tekintette. A szélsőséges nézetek közül ötöt mutatok be, érzékeltetvén, hogy a bírálók nem vették számításba az elemhez kapcsolódó funkciókat.

Kodály Zoltán (1955: 281) például a *szóval*-t nyelvünk egyik legocsmányabb dudvájának nevezte, s a következőket írta róla: lélektani alapja nem egyéb, „mint a szórakozott, fegyelmezetlen gondolkodás, türelmetlenség, határozatlanság, zavar, tudatlanság (pl. a felelő diáknál), általában előzetes gondolkodás nélküli beszéd” (uo.). Az általa kifogásolt jellemzők azonban a beszélő állapotát és vélekedését fejezik ki, vagyis a *szóval* az előbb felsorolt használati körökben nem funkciótlán, felesleges elemként, hanem éppen diskurzusjelölőként viselkedik. Kodály a *szóval* használata ellen különösen a diákjai körében küzdött, aki ugyanis az óráján kimondta a szót, annak ki kellett mennie a táblához, fel kellett írnia a szót, s a nevét pedig alá kellett írnia (uo.). Ezt a nyílt megbélyegzést azért alkalmazta, mert úgy vélte, hogy minden eszközzel tudatosítani kell a *szóval* haszontalanságát.

Implom József (1960: 303) a beszédttöltelékekről szóló cikkében a tartalmatlan kötőszók és határozószók közé sorolja a *szóval*-t, olyan elemnek tartván, amelyet az eredeti jelentésének az elhomályosulása után indokolatlanul és tartalmatlanul használnak a beszélők. A jelenség bemutatására a tanítási óra első kérdéseként feltett *Szóval mi volt feladva?*

példát idézi, illetve hozzászólások kezdeteként a *Na szóval én is felvetek egy kérdést*, valamint a *Rá kell mutatnunk, hogy – szóval e téren még sok a tennivaló* adatokat hozza. Azonban nem számol azzal, hogy a beszélők a *szóval*-t a közlés indításakor a mondanivalónak a korábbi diskurzusrészhez való kötésére, új téma bevezetésére vagy épp önjavításra is használhatják, ahogy azt az általa hozott példák mutatják.

Az 1978-as *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* (W. Bíró–Grétsy–Kemény) a *szóval*-t és az *egyszóval*-t együtt tárgyalja. Az előzmény nélküli használatukat és a „beszédet másra terelő üres sablonként” való alkalmazásukat elítéli, a magyarázó mondatok utáni megjelenésüket pedig csak a beszélt nyelvben tartja illendőnek (uo. 291). Vagyis eléggé leszűkíti a tanácsadó könyv a *szóval* jelentéskörét, hiszen a diskurzusjelölői használatát egyáltalán nem veszi figyelembe. Továbbá az írott nyelvben nem tartja helyénvalónak a szót, pedig a *szóval* a koherenciajelölő funkciója miatt is fontos eleme az írott szövegeknek.

A *Nyelvművelő kézikönyv* szintén beszédőtletléknek tartja a *szóval*-t (1983: 323), s az *egyszóval*–*szóval* szócikkében (i.m. 493) megjegyzi, hogy akkor helytelen a használata, „ha előzmény nélkül, tehát pusztán modoros töltelékszóként ismételtetik, vagy a beszédet másra terelő üres kliséként használják”. Ez utóbbi szerepkör sincs azonban funkció híján, hiszen a témaváltás köthető hozzá.

Üres fordulatra tartja a *szóval*-t Boros Tiborné is az 1965-ben írt *Magyar Nyelvőr*-beli cikkében. Ám rögtön ellent is mond magának, ugyanis pár sorral lejjebb megjegyzi, hogy a szót „rendszerint a megelőző megállapítás, közlés általánosítása vagy csak más megfogalmazása követi” (1965: 150). Tehát akkor csak van funkciója az elemnek, hiszen újrafogalmazás-jelölőként viselkedik.

Látható, hogy a bemutatott nyelvművelő munkákban a *szóval* említésekor tiltással és megbélyegzéssel találkozunk, azonban a nyelvtörténeti és a jelenkori adatok nem az elem funkciótanságáról tanuskodnak. S ha az egyöntetűség elvének megfelelően (l. Sárosi 2003: 445) elfogadjuk, hogy a kommunikáció régen is hasonlóképpen működött, mint ma, akkor nem kell csodálkoznunk azon, hogy a korai példák is a diskurzusjelölői használatot mutatják, ugyanúgy, ahogy a legfrissebb adatok is. A következőkben először a *szóval* történetét és régebbi szövegekből adatható funkciógazdagságát mutatom be, majd egy jelenkori szöveg típusból hozok példákat az elem viselkedésére.

4. A *szóval* története

A *szóval* a *szó* főnév megszilárdult ragos alakulata (ÉrtSz.+ 2007: 1504), azaz önálló szóból szekunder határozóraggal jött létre. Az alapjául szolgáló szó az ősi ugor kori **saβs* 'szó, beszéd' jelentésű alapelakra vezethető vissza, az ugor alapnyelvben pedig e szó török eredetű volt, amit a türk *sab* 'szó, beszéd' alak igazol (TESz. III: 773; ESz. 801). A *szóval* grammatikalizálódása a megszokott utat járta be: vagyis az önálló szói jelentést előbb határozósói viszony, majd pedig logikai viszony váltotta fel, s ezekkel mintegy egyszerre elkezdtek diskurzusjelölőként is használni a szót.

A legtöbb adat a szó önálló szói jelentésére van, amikor is 'előbeszéddel, nem írva' értelemben használták, ahogy azt például a Pázmánytól származó adatokban is láthatjuk: *szeressük, nemcsak szóval és nyelvvel, hanem valósággal és cselekedettel*, vagy *A visszavonók közt olynak kell lenni az ítélőbíróknak, ki vagy szóval, vagy írással oly nyilván mondjon szentenciát, hogy egyik fél nyilván megismerhesse*. Ugyanakkor már Pázmánynál is megfigyelhető az elem a rövid *szóval* kifejezésben, s sokszor mondást jelölő szerkezetek előtt áll, például: *És rövid szóval megmondván, Rövid szóval erre azt mondom*. Ez a szerkezet már előrevetíti, hogy hamarosan önmagában, a rövid jelző nélkül is 'egyszóval, röviden' jelen-

tésben kezdik majd el használni a szót, ahogy azt a Czuczor–Fogarasi szótárban (1870: 1436) szereplő példa is mutatja: *Ezen ember iszákos, kártyás, verekedő, pazarló, szóval : minden vétek megvan benne.* Vagyis implikaturaként a szó jelentésének a részévé válik a mondás kifejezése. A *szóval* határozószóból ezután következtető kötőszóvá vált, ugyanis a módhatározószói használat lehetővé tette az előzmény és a következmény viszonyának a kifejezését. Következtető kötőszóként a *szóval* kauzális viszonyt jelöl, s az általa összekötött diskurzusszegmensek alapsorrendűek, vagyis az okot követi az okozat megadása. A különféle jelentéskörök közül az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (2005: 644) a *szóval* címszó alatt csak ezt, azaz a következtető jelentést adja meg, s a következő példát közli: *az ottan volt Lent, Törökbuzát, kölest – mily eszközökkel, és mi módon károsítottak el – szóval becsülje meg a' Tanu az elkárosított Terméseket, 's mondja meg hogy azok kész pénzben mit értek volna.* Az elem többi funkciójára azonban nem tér ki a szótörténeti tár.

Am nem csupán következtető, hanem magyarázó kötőszói értelemben is használták a szót, az *egyetlen szóval*, *egy szóval* rövidüléseként. Például: *Én akkor vidéken tartózkodtam; egyszóval v. szóval az egész hír koholmány* (NyKk. példája, I: 493). Az *egy* itt eredetileg hangsúlyos mennyiségjelző volt (uo.), amely lekopott. A *egy* jelenlétét megfigyelhetjük még például Pázmánynál is: *Valamit az ördög, vagy az gonosz ember cselekeszik, arra az Isten téríti szívöket, ő akarja és ő parancsolja; eltekéltt szándékkal arra taszítja az embert, és egy szóval: minden véteknak az Istentől vagyon ereje,* illetve a Magyar Történeti Korpusz számos példája is ezt a használatot mutatja. Az *egy* számnév elhagyását annak nyomatékos voltának elmaradása, illetve egyéb, az *egy* szóval és anélkül is használt kifejezések (pl. *általában – egyáltalában, könnyen – egykönnyen*) analógiája is magyarázhatja (Zlinszky 1926: 287).

Nem megszokott dolog, hogy ugyanaz az elem következtető és kifejtő magyarázó viszonyt is képes kódolni, ráadásul a logikai viszonyok jelzésével párhuzamosan a *szóval* még magába olvasztotta a beszélő attitűdjének a kifejezését is, s így vált diskurzusjelölővé. A Misztótfalusi Kis Miklóstól 1698-ból származó adat már a diskurzusjelölői használatot mutatja, a *szóval* itt a beszélő bizonytalanságát jelzi: *De – mondok – az is vagy léssen kezem ügyében, vagy nem, és ha léssen is, de ha őkegyelmék ott lésszenek, minthogy tehetős emberek, szóval ki tudja, ott is praevaleálnak, és én azon nyavalyában maradok.*

A Magyar Történeti Korpuszban, amely 1772-vel indul, az első adat 1777-ből, Molnár Jánostól származik egy fizikai tárgyú szövegből: *Szóval az időket itt igen el-választók; de azokon inkább együtt létöt kellenék értenünk egy kis külömböztetéssel.* Itt a *szóval* az eddigiek összefoglalását jelzi. De használatos volt a *szóval* a szóátadáskor is, azaz a potenciális beszélőváltás helyét jelölte az elem, ahogy azt a Toldy István drámájából, 1872-ből származó részlet is mutatja:

– Farkas. : *Kereskedése virágzásnak indul, - szóval*

– Dombi. : *Szóval - ön telivér kormánypárti lett!*

A *szóval* a mondanivaló továbbvitelét is jelezheti. Ezt láthatjuk például Erdélyi János 1886-os drámájában is: *Épen ez időtájban kapta fel a divatlap nyelv az « arslán » czímet, p. « Jósika, arslán regényíró, » s Petőfi sem iszonyodott tőle, hanem volt benne annyi mérséklet, hogy magát « tigrisnek » czímezte, Vörösmartyt « oroszán » költőnek. Szóval ez a csudálatos fiatal ember és lángelme oly igen szerette a népit, hogy Toldi hírére ...* Ebben a példában a *szóval* a mesékben és elbeszélésekben gyakori beszéd-toldó funkcióban áll.

Am hogy mennyire nehéz elhatárolni a diskurzusjelölő különböző funkcióit egymástól, arra már Tompa József (1962) is felhívta a figyelmet. Az általa vizsgált példákban

ugyanis a kötőszó a központozástól eltekintve lehet akár szabályos kötőszó is, ha pedig a központozást is figyelembe vesszük, akkor külön tagmondat is lehet, de olyan, lazábban a mondatba ékelt egység is, mint például a közbevetés, a módosító határozószó vagy épp (az ő szavaival élve) nyomatékos beszédőtleték (1962: 276). Tompa a *szóval* kapcsán két példát idézett a jelenség bemutatására. Az első Eötvöstől való: [*A főurak ezt is, azt is egymás szemére vetették*]; **szóval** : a' kölcsönös ingerültség annyira ment, hogy mindenki ... örömmel elfogadá Bakács' indítványát; a másik példa pedig Karinthytól származik: *hogy is mondjam ... szóval, előző este elvesztettem ... utolsó ezresemet, amihez hozzá akartam nyerni még kettőt, hogy ebédelhessenek*. Mindkét esetben igaz, hogy teljesen bizonyosan nem állapítható meg a kérdéses elem funkciója. Helyesen hívja fel azonban Tompa a figyelmet arra, hogy a kötőszó „a beszélőnek a valósághoz vagy a beszéd tartalmához való állásfoglalását is kifejezi” (i.m. 279), vagyis az elem a funkcióját tekintve diskurzusjelölő. Azért is nehéz egyértelműen megállapítani a szerepkörét, mert maga a központozás sem következetes, ugyanis a *szóval* után nem szükséges vesszőt tenni, de az akár ki is rakható (NyKk. 1983: 493–4).

A *szóval* korai jelentéseinek a bemutatása után áttérve a szó grammatikalizálódásának a vizsgálatára, megállapítható, hogy a diskurzusjelölők Traugott által meghatározott lényegi grammatikalizációs ismérvei (a dekatégorizáció, a pragmatikai erősödés, a szubjektifikáció és a fonológiai redukció, idézi Dér 2005: 251–2) mind tetten érhetők a *szóval* esetén. A dekatégorizációt, vagyis az eredeti szófaj elvesztését láthattuk az eddig idézett példákban: ragos főnévből kötőszó, illetve interakciós mondatzó lett. A pragmatikai erősödés alatt a szubjektív funkció megjelenése értendő, vagyis az, hogy már nemcsak egyszerű kapcsolóelem a *szóval*, hanem pragmatikai információk hordozója. A szubjektifikáció a beszélői attitűd kifejezését jelenti, ami már a korai adatoknál is megfigyelhető volt, hiszen láthattuk, hogy a *szóval* a beszélő állásfoglalását, például bizonytalanságot is képes jelezni. A fonológiai redukció, azaz a rövidülés pedig a következő módon valósult meg az elemnél: *szóval* > *szoval* > *szofal* > *szoal* > *szoa* > *szo* > *szə* (Lanstyák 2009). Napjainkban a *szóval* redukált alakjai közül a *szal* jelenik meg a leggyakrabban a beszédben és az írott beszélnyelviség szövegeiben. Az imént felvázolt redukció a szó diskurzusjelölői használatára jellemző, a szó egyéb szerepköreiben ritkábban jelenik meg (uo. 99). Az egyes alakváltozatok közt azonban a diskurzusjelölői szerepeket tekintve nincs funkciómegoszlás. A fonológiai redukció állomásai közül a Magyar Történeti Korpuszban a szóban lévő magánhangzó rövidülésére csak 5 találat adódott, (pl.: *Szép mint angyal, elmés mint egy kis ördög, szóval: tökéletes asszony*), de a Magyar Nemzeti Szövegtár adatai közt rengeteg egyéb redukálódott példa is volt. Pl.: *Rascal szerint nem erdemes ijjet beszerezni de azert 10K-t megert szerintem... jo kis tv outtal... na szal DTS.. honnan?*

A *szóval* diskurzusjelölővé válását nagymértékben segítette, hogy a kifejezés alapja a szó főnév volt, így az elem gyakran fordult elő mondással kapcsolatos szerkezetekben (pl. *szóval mondva*), tehát könnyen hozzátapadhatott a beszélői attitűd kifejezése, majd ezek implikaturaként a szó jelentésének a részévé váltak. A mondásnak más diskurzusjelölők kialakulásában is kitüntetett szerepe van, igen gyakori ugyanis, hogy a forrásszerkezet mondást fejez ki (pl. a *másssóval* [l. Dér 2005] vagy a *hát* [l. Schirm 2011] esetén), s más nyelvek (pl. angol, spanyol, katalán) példáiból is úgy tűnik, hogy univerzális ez a tendencia (Dér 2005: 261).

Annak ellenére azonban, hogy mind a jelenkori szinkrón, mind a történeti adatokból jól kirajzolódik a *szóval* diskurzusjelölői használati köre, a szónak ez a funkciója nem sze-

repel sem a régebbi, sem az újabb értelmező szótárakban, a tájszótárak és írói szótárak többsége pedig semmit nem ír a szóról. A Bárczi–Országh-féle *A magyar nyelv értelmező szótára* a *szóval*-nak három jelentését adja meg. Az első a mondanivaló rövid összefoglalása (*Ez az ember iszákos, kártyás, pazarló, verekedő, szóval hitvány alak*). A második a kötőszói jelentés (*Szóval, (ha jól értem), nem akar eljönni*), a harmadik pedig a szótár által hézagöltőnek nevezett funkció (*Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott*). Ez utóbbi azonban nem hézagöltés, hanem a beszélő attitűdjének a kifejezése, vagyis ez kötődik a diskurzusjelölői használathoz. A szótár által idézett példában a *szóval* mentegetőzést fejez ki. Az Éksz.² (2003: 1281) az 'egyszóval' és 'következésképpen' jelentések mellett a *Hát szóval ezt jól kifogtuk* példát idézve töltelékszoói használatról ír, az ÉrtSz.+ (2007: 1504) pedig csupán az 'egyszóval' és a 'tehát' jelentéseket szerepelteti, s ugyanezt a két jelentéskört találjuk meg a Petőfi-szótárban (J. Soltész–Szabó–Wacha 1987: 200) is. A tájszótárak közül a *Debreceni civis szótár* (Kálnási 2005: 761) szintén az Éksz.²-vel egyező jelentéseket közöl, ám megadja a szónak az adott nyelvjárásban megjelenő alakváltozatait is (*szóval, szóal, szal*), amelyekből kiderül, hogy Debrecen környékén kettőshangzós és rövidült formában is használatos a *szóval*.

Áttekintve azokat a szótárakat, amelyekben szerepel szócikként a *szóval*, megállapítható, hogy elég hiányos bennük a szó jelentéskörének a megadása. Ez részben érthető is, hiszen egy közepemretű értelmező szótártól nem várható el, hogy egy szó minden lehetséges használati köréről számot adjon, másfelől viszont félrevezető lehet a szó beszéd-tölteléknek való megjelölése. A szótárakkal ellentétben a nyelvészeti szakmunkák azonban túllépnek a *szóval* töltelékszoói funkcióján, és az elem tényleges viselkedésére koncentrálnak. Ladányi Péter (1961: 301) a beszéd-töltelékekről szóló írásában például a *szóval*-t már a konklúziószavak közé sorolja, tehát nem tartalmatlan elemnek gondolja, hanem olyannak, amely a beszélgetésnek határozott irányt ad, s a végkövetkeztetés levonását segíti. Lanstyák István (2009: 23) szintén funkcióval bíró elemnek, egész pontosan beszélésjelzőnek tartja a szót, amely a társalgás szerkezetének a jelzésében, illetve a beszélő szándékainak és a hallgató együttműködésének a jelölésében segít. Csúry István (2008: 39) pedig a lineáris többszörös jelölő funkciók között szerepelteti a *szóval*-t, konklúziószerepű egységnek tartván. Vagyis az összefoglaló szerepkörre és a beszélői attitűd jelölésére kitérnek ugyan az említett leírások, ám csak egy-egy példát kapunk ezekből a használati módokból.

A szótározott jelentéseken kívül a szakirodalomban egyéb használati köre is megjelenik a *szóval*-nak. Használhatják például egy cselekedet igazi okának a kifejezésére is, ilyenkor a leleplező, ironikus attitűd társul hozzá. Például: *Arpadina lapozgatja verseit, szóval: kereste arcképe eszméjét* (Gyulai, idézi Kodály 1955: 281). Továbbá ingerültséget és felháborodottságot is jelezhet a szó, ha valaki például „nem őszinte kifogásokkal, az igazi okot elhallgatva vonakodik valamit megtenni, s türelmünket veszítve elvágjuk: *Szóval nem akarsz elutazni*” (idézi Kodály 1955: 281). A Magyar Nemzeti Szövegtár találatai pedig még gazdagabb jelentéshálózatát mutatják a szónak. Az MNSz. adatai alapján a *szóval* megjelenhet beszédtervezési funkcióban, a hezitálás jelölőjeként (*Igen, egy kis csere ... szóval, az van...*); indíthat új közlést (*Na szóval arról lenne szó, hogy ...*); jelezheti az eredeti témához való visszatérést egy közbevetett információ után (*Szerintem te nem jól figyeltél, de az biztos, hogy nem sok közöd lehet a jöghöz (ez nem baj) szóval a főosztályvezető gyereket nem csak úgy odaküldték, de mindegy*), és bevezetheti az addig elmondottak összegzését is (*Aztán el is költözött, a szüleiivel megszakította a kapcsolatot. Újságokban*

lehetett látni néha, piros lámpás házakkal, mindenféle emberekkel kapcsolatos dolgai miatt, szóval amolyan alvilági figura lett a Péter).

Emellett diskurzusirányító szerepe is van a szónak: jelölheti a szóátadást, a beszélő-jog fenntartását és a szó átvételét is. A beszélőváltáskor jellemző, hogy ha lehetséges átadási pontnál alkalmazza az egyik beszélő a *szóval*-t, akkor partnere gyakran azt megismételve veszi át a szót, ahogy azt például az alábbi Szabó Páltól származó regényrészletben is láthatjuk: – *Ej, hát nem akar maga engem megérteni, semmiképpen. Szóval ... – Szóval ezt a két embert fel akarja jelenteni, de nem tudja a nevét egyiknek sem.*

Egy 2012-es vizsgálat (Dér 2012) azonban azt mutatta, hogy a spontán beszéd beszélőváltásai során használt diskurzusjelölők közt viszonylag ritka a *szóval*. Dér Csilla Iona a BEA-adatbázis 7 óra 44 percnyi anyagát vizsgálva az 1102 darab példányszámú, szóátvételkor használt diskurzusjelölő között mindössze 10 darab *szóval*-t talált, vagyis ez alapján kijelenthető, hogy nem ez a legprototipikusabb elem a beszélőváltás jelölésére.

A szóátadás és -átvétel mellett még a beszéd megtartására is alkalmas a szó, akár időhúzás, akár hezitálás vagy gondolkodás jelzéseként. Megakadást is jelölhet a *szóval*, s ilyenkor gyakori, hogy a beszélő az újraindítást ugyanezzel az elemmel kezdi meg.

Az eddigi példákon túl egy sajátos internetes szövegtípusból származó előfordulásait mutatom még be a *szóval*-nak, amelyek az elem egy érdekes funkcióját illusztrálják, s azt bizonyítják, hogy még a nagyon rövid internetes üzenetekben is tetten érhető a *szóval* diskurzusjelölői használata.

5. A *szóval* a Twitter szövegeiben

A másodlagos írásbeliség szövegtípusaiban, például a blogokban, a fórumhozzászólásokban és az internetes csevegésekben is gyakori elem a *szóval*, mind teljes alakjában, mind pedig rövidült *szal* formájában, ahogy azt a következő példák is mutatják: *Na szóval én készíteni akarok egy közösségi oldalt na itt gondoljátok hogy minek már de én akarok tudom nem egyszerű?* (<http://href.hu/x/hh9t>), *ugysem lájkolod szal akkor inkább nemkénne irnom de baszus megnyomtam a küldéés!-t :S:\$:D ja..ja és tudom hogy hülyevagyok ..ezvan :D.. nah szal* (<http://commando.hu/like/13724>).

Azonban meglepő, hogy ha csupán 140 karakter áll a kommunikáló felek rendelkezésére a mondanivalójuk továbbításához, akkor is gyakran beleteszik üzeneteikbe ezt az elemet. Pedig ezt lehet megfigyelni a Twitter szövegei esetén. A Twitter egy 2006 óta meglévő nemzetközi ismeretségi hálózat, illetve egy közösségi mikroblog-szolgáltatás (Honeycutt–Herring 2009). Az oldal az interneten a <http://www.twitter.com> címen érhető el. Abban különbözik a többi közösségi oldaltól (pl. a Facebooktól vagy az iWiW-től), hogy maximum 140 karakterben teszi lehetővé a felhasználóknak, hogy rövid bejegyzéseket vagy egymásnak szóló üzeneteket írjanak. Az üzenet küldése történhet sms-ben, a Twitter honlapján keresztül vagy azonnali üzenetküldő program segítségével. A Twitter szövegei, az ún. tweetek, nyelvi jellegzetességeiket tekintve az sms és a blog között helyezkednek el, s az üzenetek megformálását erősen befolyásolja a 140 karakteres korlát, emiatt rengeteg rövidítést, egybeírást, emotikont és írásjelhalmazást találunk az üzenetekben. E szövegek vizsgálatakor (Schirm 2012) azt tapasztaltam, hogy az egyes bejegyzésekben sok diskurzusjelölő fordul elő, köztük a *szóval* is. Ez részben nem lenne meglepő, hiszen a diskurzusjelölők egyik funkciójának épp a koherenciaviszonyok jelzését tartják, így azoknak bármilyen szövegtípusban meg kell jelenniük. Azonban a 140 karakterre redukálódott kommunikációs közegben azt várnánk, hogy a twitterezők inkább a tartalmas szavakra használják fel a ren-

delkezésükre álló kevés számú karaktert. Ám ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg, ahogy azt az alábbi példák is igazolják:

- (1) *na hát akkor holnap 11 körül érek oda...nem tudom minek olyan korán,de a későbbi buszokkal mind van vmi gubanc...szal ja*
- (2) *köszii :DD :) na szal akk nem sulival mentek?*
- (3) *Igen! Nagyon jó! Mert ismerem őket. A srác is így képzelte a napot, barát nőm meg... eléggé be volt zsongva. Szóval ja. Passzolnak*
- (4) *hát nekem 2 éve toni hozott fr.o-ból, szal akkor csak itt. és mondom én h jó régi xd*

A Twitter dialógushelyzete azonban magyarázatot adhat a diskurzusjelölők, köztük a *szóval* nagy számára is, ugyanis a kommunikációs szituáció megköveteli ezeknek az elemeknek a használatát. Mivel nagyon rövid szövegekről van szó, így a különböző diskurzusjelölőkkel a twitterezők egyrészt a korábbi szövegekhez való kapcsolódást jelzik, azaz koherenciajelölő funkciója van a *szóval*-nak és társainak. Másfelől fatikus kapcsolattartásra használják őket, továbbá ezek az elemek a beszélők érzelmi állapotáról is információt adnak (vö. Schirm 2012: 249). Az (1)–(4) alatti példákban a *szóval* és a *szal* diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. A többi diskurzusjelölővel (*na, hát, akkor/akk, ja*) együtt pedig egy sajátos történetmondási stratégia részesei lesznek: mivel az üzenetek a 140 karakteres korlátból adódóan mindig in medias res kezdődnek, így sehol sincs hosszú bevezetés, magyarázkodás. A használt diskurzusjelölők a bejegyzést író személy kontextusába való belehelyezkedést segítik: közös háttértudást feltételezve csak utalnak a szituációra, miközben jelzik a beszélő attitűdjét és véleményét. S mivel a diskurzusjelölőknek emocionális és expresszív funkciójuk van, így könnyedén képesek bevonni a Twitter üzenetek olvasóit a kommunikációba.

6. Összegzés

A *szóval* elem történetének és diskurzusjelölővé válásának a bemutatása eddig hiányzott a nyelvtörténeti munkákból. Pedig az elem a grammatikalizáció tipikus fázisain ment keresztül, s az egyes használati körök már a korai adatoktól fogva tetten érhetők. A *szóval* az önálló szói ('előbeszéddel, nem írva') jelentés után határozószói ('egyszóval, röviden'), majd logikai (következtető és magyarázó) viszonyt kezdett el jelölni, s ezekkel egy időben kialakult a szó diskurzusjelölői használata is. Mivel gyakran fordult elő mondással kapcsolatos szerkezetekben, így könnyen magába olvasztotta a különböző beszélői attitűdöket. Ennek eredményeként a *szóval* ironiát, ingerültséget, mentegetőzést és bizonytalanságot is képes jelölni. Emellett beszédtervezési funkciója is van: hezitálást és gondolkodást fejezhet ki és megakadásjelenségként is állhat. Diskurzusirányító szerepénél fogva pedig a beszélgetés szerkezetének a szervezésekor is gyakori elem: jelezheti a beszélőváltást és a beszédjog fenntartását is és a szövegkoherencia kialakításában is aktívan részt vesz. Tartalmas szerepköreit az is bizonyította, hogy még a 140 karakterre redukálódott tweetekben is jelen van, s a szerepe egyfelől a rövid üzenetek kontextusba ágyazása, a tágabb szövegekörnyezetre való utalás és a fatikus kapcsolattartás, másfelől pedig a bejegyzést író személy attitűdjének a közvetítése.

HIVATKOZÁSOK

- Bakró-Nagy Marianne 2003: *Grammatikalizálódás vagy lexikalizálódás? – lám melyik?*, előadás, MTA Nyelvtudományi Intézet, Diakrón Kör, 2003. április 29.
- W. Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor 1978: *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*, második, átdolgozott kiadás, Budapest, Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Boros Tiborné 1965: Zsargon és magatartás, *Magyar Nyelvőr* 89, 147–57.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874: *A magyar nyelv szótára* I–VI, Pest, Athenaeum.
- Csúry István 2008: Kapcsolóelemek a dialógus szövege és forgatókönyve között, in Dobi Edit szerk.: *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő*, *Officina Textologica* 14, Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 37–47.
- Dér Csilla Ilona 2005: Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció, *Nyelvtudományi Közlemények* 102, 247–64., <http://www.nytud.hu/nyk/102/der102.pdf> (utolsó letöltés: 2012. június 7.)
- Dér Csilla Ilona 2012: Beszélőváltások során használt diskurzusjelölők a magyar spontán beszédben, *Beszédkutatás* 2012, 132–43.
- Dömötör Adrienne 2008: Az *úgy mond*-tól az *úgymondig*, Egy diskurzusjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig, *Magyar Nyelvőr* 132, 37–52.
- Éksz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*, második, átdolgozott kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza et al. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz.+ = Eöry Vilma főszerk. 2007: *Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ESz. = Zaicz Gábor főszerk. 2006: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Furkó Bálint Péter 2007: *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of well and of course*, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Honeycutt, Courtenay–Susan C. Herring 2009: Beyond Microblogging: Conversation and Collaboration via Twitter, *Proceedings of the 42nd Hawaii International Conference on System Sciences*, Los Alamitos, CA, IEEE Press, <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/honeycutt.herring.2009.pdf> (utolsó letöltés: 2012. június 16.)
- Implom József 1960: Beszédtöltelek, *Magyar Nyelvőr* 84, 301–6.
- Kálnási Árpád 2005: *Debreceni civis szótár*, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Kodály Zoltán 1955: Szóval: kultúr? *Magyar Nyelvőr* 79, 281–4.
- Ladányi Péter 1961: Még egyszer a beszédtöltelekekről, *Magyar Nyelvőr* 85, 299–302.

- Lanstyák István 2009: *A magyar beszélt nyelv sajátosságai, Karakteristiky mad'arského hovoreného jazyka*, Pozsony–Bratislava, STIMUL,
http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf (utolsó letöltés: 2012. június 7.)
- NyKk. = Grétsy László–Kovalovszky Miklós főszerk. 1983–1985: *Nyelvművelő kézikönyv I–II*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sárosi Zsófia 2003: Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben, *Magyar Nyelv* 99, 434–48.
- Schirm Anita 2011: *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*, doktori disszertáció, Szeged, kézirat,
http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (utolsó letöltés: 2012. június 7.)
- Schirm Anita 2012: A Twitter szövegei a diskurzuselemzés szemszögéből, in Balázs Géza – Veszelszki Ágnes szerk.: *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*, Budapest, Inter Kultúra–Magyar Szemiotikai Társaság–Palimpszeszt, 245–50.
- J. Soltész Katalin–Szabó Dénes–Wacha Imre szerk. 1987: *Petőfi-szótár IV*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SzT. = Kósa Ferenc főszerk. 2005: *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 12. Anyagát gyűjt. Szabó T. Attila, Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1984: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tompa József 1962: A kötőszó mint egyszavas mondat és mint főnév, *Magyar Nyelvőr* 86, 265–82.
- Zlinszky Aladár 1926: Magyarán (Megjegyzések Bársony István cikkeire), *Magyar Nyelv* 22, 285–93.

Források:

- Magyar Elektronikus Könyvtár – <http://mek.oszk.hu>
Magyar Nemzeti Szövegtár – <http://mnsz.nytud.hu>
Magyar Történeti Korpusz – <http://www.nytud.hu/hhc>
Twitter – <http://www.twitter.com>